

Research
Article

The Evolution of Knowledge in Addiction Studies in Persian Texts

---

Saleh Rahimi¹, Faramarz Soheili²

Received: 2025/02/21

Accepted: 2025/12/26

Abstract

Objective: This study quantitatively analyzed addiction-related studies and identified the main research clusters, their conceptual dimensions, and key topics within each cluster. **Method:** This research was conducted using bibliometric techniques and co-word analysis. A total of 1,389 documents were extracted from the Islamic world science & technology monitoring and citation institute (ISC) database to identify trends in addiction-related research. Cluster analysis and strategic diagrams were employed to map the conceptual structure of the research and identify sub-fields and the relationships between them in this area. **Results:** The research findings indicated that the conceptual structure of this domain is composed of nine clusters, including: tendency towards addiction in adolescents, internet addiction, loneliness and social feeling, substance addiction and prevention, virtual space and social rejection, personality traits and addiction readiness, the role of family in the issue of addiction, impulsivity and addiction treatment, and mental disorders and behavioral addiction. Emerging topics were identified through content analysis of the articles. **Conclusion:** The emerging clusters require research development and reinforcement of theoretical-applied links to become future focal points. This research can assist policymakers and researchers in formulating strategic plans, identifying research gaps, and clarifying future directions for further research in this field.

Keywords: Internet addiction, Behavioral addiction, Social rejection, Impulsivity, Islamic world science & technology monitoring and citation institute

---

1. Corresponding Author: Associate Professor, Department of Knowledge and Information Science, Razi University, Kermanshah, Iran. Email: s.rahimi@razi.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Knowledge and Information Science, Payame Noor University, Tehran, Iran.

روند تکامل دانش مطالعات حوزه اعتیاد در متون فارسی

صالح رحیمی^۱، فرامرز سهیلی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۳

چکیده

هدف: این پژوهش به تحلیل کمی مطالعات مرتبط با حوزه اعتیاد پرداخت و خوشه‌های اصلی پژوهشی، ابعاد مفهومی و موضوعات کلیدی هر خوشه را شناسایی کرد. **روش:** این پژوهش با بهره‌گیری از فنون کتاب‌سنجی و تحلیل هم‌رخدادی واژگان انجام شد. تعداد ۱۳۸۹ مدرک از پایگاه استنادی پایش علم و فناوری جهان اسلام (ISC) استخراج گردید تا روند پژوهش‌های مرتبط با اعتیاد را شناسایی کند. تحلیل خوشه‌ای و نمودار راهبردی برای ترسیم ساختار مفهومی پژوهش‌ها و شناسایی زیرحوزه‌ها و روابط بین آن‌ها در این حوزه به کار گرفته شد. **یافته‌ها:** یافته‌های پژوهش نشان داد که ساختار مفهومی این حوزه از نه خوشه شامل گرایش به اعتیاد در نوجوانان، اعتیاد اینترنتی، احساس تنهایی و اجتماعی، اعتیاد به مواد مخدر و پیشگیری، فضای مجازی و طرد اجتماعی، ویژگی‌های شخصیتی و آمادگی به اعتیاد، نقش خانواده در مسأله اعتیاد، تکانشگری و درمان اعتیاد، و اختلالات روانی و اعتیاد رفتاری تشکیل شده است. با تحلیل محتوای مقالات موضوعات نوظهور شناسایی شدند. **نتیجه‌گیری:** خوشه‌های نوظهور نیازمند توسعه پژوهشی و تقویت پیوندهای نظری-کاربردی برای تبدیل شدن به محورهای آتی هستند. این پژوهش می‌تواند به سیاست‌گذاران و پژوهشگران در تدوین برنامه‌های راهبردی و شناسایی شکاف‌های پژوهشی کمک کرده و جهت‌گیری‌های آینده برای پژوهش‌های بیشتر در این زمینه را روشن سازد.

کلیدواژه‌ها: اعتیاد اینترنتی، اعتیاد رفتاری، طرد اجتماعی، تکانشگری، پایگاه استنادی پایش علم و فناوری جهان اسلام

۱. نویسنده مسئول: دانشیار، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. پست الکترونیک:

s.rahimi@razi.ac.ir

۲. دانشیار، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

مقدمه

اعتیاد به مواد را می‌توان به عنوان یک اختلال عودکننده مزمن تعریف کرد که با اجبار به جستجو و مصرف مواد، از دست دادن کنترل در مصرف و ادامه مصرف علیرغم پیامدهای مضر مشخص می‌شود (ادواردز و کووب^۱، ۲۰۱۳). تخمین زده می‌شود که در سال ۲۰۲۲ حدود ۲۹۲ میلیون نفر در سراسر جهان (معادل ۵/۶ درصد از جمعیت جهان در سنین بین ۱۵ تا ۶۴ سال) از مواد مخدر استفاده کرده‌اند. این رقم نسبت به دهه قبل ۲۰ درصد افزایش داشته است (دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد^۲، ۲۰۲۲). اگرچه در گذشته اعتیاد فقط به مصرف مواد محدود می‌شد، اما امروزه این مفهوم گسترده‌تر شده و شامل اعتیادهای رفتاری^۳ مانند قمار، خرید اجباری، اعتیاد به بازی‌های ویدیویی و استفاده آسیب‌رسان از اینترنت نیز می‌شود (بهادری و همکاران، ۱۴۰۰). اعتیاد رفتاری به رفتارهایی اطلاق می‌شود که مشابه اعتیاد به مواد باعث پریشانی یا اختلال در عملکرد طبیعی فرد می‌شوند. با این حال، در حال حاضر تنها اختلالات مرتبط با قمار و بازی‌های رایانه‌ای به رسمیت شناخته شده‌اند که این امر ضرورت بررسی بیشتر سایر رفتارهای اعتیادآور مانند پرخوری، خرید اجباری و اعتیاد به اینترنت را نشان می‌دهد (تان^۴ و همکاران، ۲۰۲۴). بنابراین، گسترده شدن مفهوم اعتیاد لزوم بررسی علمی بیشتر رفتارهای اعتیادآور فراتر از قمار و بازی‌های رایانه‌ای را نشان می‌دهد.

اعتیاد پدیده‌ای زیستی، روانی و اجتماعی است و پژوهش‌های متعددی در حوزه اعتیاد انجام شده که هر یک از زوایای مختلفی به بررسی این معضل پرداخته‌اند. با گسترش مطالعات در این حوزه، تولید علم مرتبط با حوزه اعتیاد گسترش یافته است، به گونه‌ای که رویکردهای سنتی و تجربی جای خود را به پژوهش‌های مبتنی بر شواهد علمی و مداخلات چندبعدی داده‌اند. از این رو، بررسی سیر تحول مطالعات حوزه اعتیاد در متون فارسی می‌تواند به درک بهتر روندهای فکری در این زمینه کمک کند. در ایران نیز پدیده اعتیاد خصوصاً با توجه به تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دهه‌های اخیر به یک چالش

1. Edwards & Koob
2. united nations office on drugs and crime (UNODC)

3. behavioral addictions
4. Tan

چندبعدی تبدیل شده است که مقابله با آن نیازمند درکی جامع از ابعاد زیستی، روانی، اجتماعی و حقوقی است. در پاسخ به این مسئله مطالعات حوزه اعتیاد در چند دهه گذشته در محافل علمی فارسی زبان رشد چشمگیری داشته و پژوهش‌های متعددی در قالب مقالات، پایان‌نامه‌ها، کتب و گزارش‌های تخصصی منتشر شده‌اند. با این حال، تکامل این دانش به صورت پراکنده و بدون نقشه راه مشخصی مؤثر نخواهد بود.

این پراکندگی و عدم انسجام امکان شناسایی روندها، ارزیابی اثربخشی پژوهش‌ها و اولویت‌بندی مسائل آینده را دشوار می‌سازد. بنابراین، ترسیم ساختار دانش در این حوزه به بازنگری نقاط قوت و ضعف ادبیات موجود کمک می‌کند و با آشکارسازی شکاف‌های دانشی زمینه را برای تولید پژوهش‌های هدفمند و همسو با نیازهای واقعی جامعه فراهم می‌سازد. این مطالعه با بهره‌گیری از تحلیل کتاب‌سنجی در پی پرکردن این خلأ و ارائه چارچوبی برای درک روندهای حاکم بر مطالعات حوزه اعتیاد در فضای علمی فارسی است. درک این روند می‌تواند نقاط قوت و کاستی‌های پژوهش‌های پیشین را مشخص کرده و مسیر پژوهش‌های آینده را روشن‌تر سازد و به پژوهشگران، سیاست‌گذاران و متخصصان حوزه اعتیاد در اتخاذ تصمیم‌های آگاهانه‌تر کمک کند. تحلیل هم‌واژگانی^۱ در بسیاری از حوزه‌ها از قبیل مهندسی دانش (لیو و لیو^۲، ۲۰۱۹)، سواد اطلاعاتی (اونیانچا^۳، ۲۰۲۰؛ لی^۴ و همکاران، ۲۰۲۱)، سواد مالی (شولاپور^۵ و همکاران، ۲۰۲۳)، سواد دیجیتال (پارک^۶ و همکاران، ۲۰۲۱)، سردردهای ضربان‌دار (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۹)، مطالعات آموزش عالی ایران (رحیمی و همکاران، ۱۴۰۰)، سواد (رحیمی و همکاران، ۱۴۰۳ الف)، تصمیم‌گیری (رحیمی و همکاران، ۱۴۰۳ ب) و اقتصاد مقاومتی (رحیمی و سهیلی، ۱۴۰۴) و امنیت ملی (رحیمی و سهیلی، ۱۴۰۳) به کار رفته است.

در داخل کشور، رحیمی موقر و همکاران (۱۳۸۴) در یک بررسی بر روی اختلالات روان‌پزشکی نشان دادند که اعتیاد پس از اختلالات خلقی بیشترین سهم را در مطالعات بهداشت روان کشور داشته است. با این حال، آن‌ها دریافتند که اکثر تحقیقات بر مواد

1. co-word analysis
2. Liu & Liu
3. Onyancha

4. Li
5. Shollapur
6. Park

اپیوئیدی متمرکز بوده و به الکل و سایر مواد توجه ناچیزی شده است. همچنین، پژوهش آن‌ها شکاف‌های مهمی مانند کمبود مطالعات مداخله‌ای و اجتماعی و عدم تناسب حجم پژوهش‌ها با میزان شیوع اعتیاد در کشور را آشکار ساخت. نتایج پژوهش صرامی و همکاران (۱۳۹۲) نشان داد که تحقیقات شیوع‌شناسی به اندازه کافی در جمعیت‌های مختلف مانند دانش‌آموزان، دانشجویان و کارکنان دولتی و غیردولتی صورت نگرفته است. سبزواری و همکاران (۱۳۹۴) با بررسی تولیدات علمی حوزه اعتیاد در پایگاه وب‌آوساینس بین سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۳ نقشه موضوعی این حوزه را ترسیم کردند. یافته‌های آنان نشان داد که پژوهش‌های جهانی عمدتاً بر پنج خوشه موضوعی اعتیاد به مواد مخدر، آسیب‌شناسی عصبی-زیستی، نقش ژنتیک و قشر اوربیتوفرونتال، صفات شخصیتی و مکانیسم‌های ژنتیکی متمرکز بود. این پژوهش بیانگر غلبه رویکردهای زیست‌شناختی و عصب‌شناختی در مطالعات بین‌المللی است. مکی‌زاده و حاضری (۱۳۹۶) در پژوهش علم‌سنجی خود رشد تولیدات علمی مرتبط با اعتیاد را تأیید کرده و نشان دادند که مفاهیمی مانند اختلالات مصرف مواد و سیگار و دخانیات از موضوعات محوری و پرکاربرد در این حوزه هستند. آن‌ها تأکید کردند که تحلیل نقشه‌های موضوعی می‌تواند به سیاست‌گذاران و نهادهای ذی‌ربط در اتخاذ تصمیمات آگاهانه کمک کند. مرادی‌مقدم و همکاران (۱۳۹۸) با تمرکز بر مقالات مجله اعتیادپژوهی به ترسیم نقشه موضوعی و شبکه هم‌نویسندگی پرداختند. یافته‌های آنان نشان داد که موضوعاتی همچون اعتیاد، نگرش، وابستگی، زنان، افسردگی، سلامت روان و کیفیت زندگی از کلیدواژه‌های اصلی بوده‌اند. نکته حائز اهمیت در این پژوهش نتیجه‌گیری آن‌ها مبنی بر غلبه رویکرد روان‌شناختی بر رویکرد پزشکی در مطالعات این مجله بود که ضرورت توجه به سایر ابعاد اعتیاد را گوشزد می‌کند. طالبیان و همکاران (۱۴۰۲)، با تحلیل کتاب‌سنجی مقالات حوزه اعتیاد افیونی همبستگی مثبت بین شاخص‌های استنادی و دگرسنجی را نشان دادند و تأثیر رسانه‌های اجتماعی بر افزایش استناد به مقالات را گزارش کردند. در سطح بین‌الملل، زوریان^۱ و همکاران (۲۰۲۱) مقالات پراستناد در حوزه پژوهش‌های اعتیاد به مواد مخدر را

تحلیل کردند. نتایج نشان داد که بیشترین انتشارات و اسنادها در این حوزه متعلق به ایالات متحده است. کاراکوزه^۱ و همکاران (۲۰۲۲) به بررسی پژوهش‌های مربوط به اعتیاد دیجیتال پرداختند. یافته‌ها نشان داد که تمرکز پژوهش‌ها از بررسی عوامل خطر در بزرگسالان به مطالعه رفتارهای اعتیادی نوجوانان و اعتیاد به گوشی‌های هوشمند تغییر یافته است. لابودی^۲ و همکاران (۲۰۲۴) افزایش تحقیقات در زمینه ماری‌جوانای طبی^۳ را بررسی کردند و دریافتند که تمرکز اصلی این مطالعات بر حوزه‌های پزشکی، داروشناسی، سم‌شناسی، داروسازی، بیوشیمی، ژنتیک، زیست‌شناسی مولکولی و علوم اعصاب است. لی^۴ و همکاران (۲۰۲۴) به تحلیل مطالعات مربوط به اعتیاد به غذا پرداختند. موضوعات پژوهشی مهم شامل چاقی، اختلالات خوردن، اعتیاد و پرخوری بود. موضوعات نوظهور نیز شامل روان‌شناسی چاقی، ترکیبات غذایی، عملکرد مغز و اعتیاد رفتاری بودند. شکر^۵ (۲۰۲۴) روندهای مطالعاتی در حوزه اعتیاد به برند را با استفاده از تحلیل شبکه‌ای بررسی کرد. نتایج نشان داد که گروه‌های بین‌رشته‌ای در حوزه‌های بازاریابی و روان‌پزشکی و همچنین انتشارات چندرشته‌ای وجود دارند. این گروه‌ها تغییرات اجتماعی خصوصاً تغییر از چالش‌های سنتی به چالش‌های دیجیتال را منعکس می‌کنند. اعتیاد به فست‌فود به دلیل دسترسی آسان و بازاریابی گسترده متفاوت از اعتیاد به الکل و سیگار است و کاهش توجه به اعتیاد به اینترنت و قمار نشان‌دهنده تغییر در اولویت‌ها بود. ونگ^۶ و همکاران (۲۰۲۴) با تحلیل هم‌واژگانی به مطالعه اعتیاد به گوشی‌های هوشمند پرداختند و دریافتند که موضوعات مهم شامل عوامل محافظتی/خطر^۷، مکانیسم‌های نورویولوژیکی و مداخله، شیوع و پیامدهای منفی، و توسعه مقیاس‌ها و ویژگی‌های روان‌سنجی بودند. مطالعه مانو-سوزا^۸ و همکاران (۲۰۲۴) پژوهش‌های مربوط به ماری‌جوانای طبی را بررسی کردند و دریافتند که بیشتر مقالات در حوزه‌های داروشناسی، داروسازی و روان‌پزشکی متمرکز بودند و حوزه‌های علوم اعصاب، بیوشیمی، ژنتیک و زیست‌شناسی مولکولی کمتر مورد

1. Karakose

2. Laaboudi

3. medical cannabis

4. Li

5. Shekhar

6. Wong

7. risk/protective

8. Mano-Sousa

بررسی قرار گرفته بودند. تان و همکاران (۲۰۲۴) به مطالعه مداخلات مبتنی بر فناوری برای درمان اعتیاد رفتاری پرداختند و دریافتند که موضوعاتی مانند واقعیت مجازی و برنامه‌های تلفن همراه در این حوزه به سرعت در حال رشد هستند.

مرور پیشینه پژوهش نشان‌دهنده تکامل و گسترش مطالعات حوزه اعتیاد است که از طریق رویکردهای علم‌سنجی ترسیم شده است. در داخل کشور، پژوهش‌ها از تمرکز اولیه بر مواد مخدر سنتی مانند اپیوئیدها به سمت ابعاد روان‌شناختی و اجتماعی مانند سلامت روان و کیفیت زندگی حرکت کرده‌اند، هرچند شکاف‌ها در مطالعات مداخله‌ای و اجتماعی همچنان مشهود است. در مقابل، مطالعات بین‌المللی که زمانی بر جنبه‌های عصبی-زیستی و ژنتیکی متمرکز بودند اکنون تنوع موضوعی گسترده‌ای را به نمایش می‌گذارند. این تنوع شامل ظهور حوزه‌های تخصصی جدیدی مانند اعتیاد دیجیتال و گوشی هوشمند، اعتیاد به غذا، اعتیاد به برند و مداخلات مبتنی بر فناوری می‌شود. در مجموع، این مطالعات روندی مشخص را ترسیم می‌کنند. گذار از یک نگاه عمدتاً زیست‌شناختی و متمرکز بر مواد به یک درک چندوجهی و بین‌رشته‌ای که چالش‌های نوین رفتاری و دیجیتال را در کنار اعتیادهای کلاسیک به رسمیت می‌شناسد و بر اهمیت شاخص‌های نوین تأثیرگذاری علمی مانند دگرسنجی نیز تأکید دارد. بنابراین، پژوهش حاضر با تحلیل کمی متون حوزه اعتیاد به شناسایی خوشه‌های اصلی پژوهش، ابعاد مفهومی و موضوعات کلیدی آن‌ها پرداخت.

روش

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی و هم‌رخدادی واژگان و تحلیل شبکه اجتماعی انجام شده است. جامعه پژوهش حاضر شامل همه برون‌دادهای علمی حوزه اعتیاد به زبان فارسی که در پایگاه استنادی پایش علم و فناوری جهان اسلام نمایه شده‌اند بود. در این پژوهش سرشماری انجام شد و داده‌های استخراج شده طی ۲۵ سال گذشته از ۱۳۷۸ تا ۱۴۰۲ شامل ۱۳۸۹ مدرک بود. در این مدارک تعداد ۵۲۲۹ کلیدواژه توسط نویسندگان استفاده شده است.

روش اجرا

داده‌های پژوهش با استفاده از نرم‌افزارهای وس‌ویور^۱ (ون‌اک و والتمن^۲، ۲۰۱۰)، یوسی‌آنت^۳ (جانسون^۴، ۱۹۸۷) و بایب‌اکسل^۵ (پیرسون^۶ و همکاران، ۲۰۰۹) پردازش شدند. در این پژوهش فایل‌های متنی ساده استخراج شده از پایگاه استنادی علوم جهان اسلام به نرم‌افزار بایب‌اکسل فراخوانی شد و با استفاده از این نرم‌افزار و فنون پردازش زبان طبیعی آن اصطلاحات کلیدی (اسم‌ها یا عبارات اسمی) استخراج گردید. سپس آستانه برش مفاهیم بر روی عدد ۱۰ تعریف شد، یعنی حداقل تعداد دفعاتی که یک اصطلاح باید در نمونه ذکر شود تا در نقشه هم‌رخدادی نمایش داده شود. پس از استخراج کلیدواژه‌ها، یک‌دست‌سازی و استانداردسازی مفاهیم صورت گرفت. بعد از استانداردسازی کلیدواژه‌ها تعداد ۲۰۷۲ مفهوم منحصر به فرد و یکتا باقی ماند. با انتخاب نقطه برش بر روی عدد ۱۰، ماتریس ۱۵۱ در ۱۵۱ ایجاد گردید. ارزش سلول‌های مورب ماتریس برابر صفر در نظر گرفته شد. برای ترسیم نقشه از روش تحلیل خوشه‌ای با روش کی‌مینز^۷ در در نرم‌افزار وس‌ویور نسخه ۱.۶.۱ استفاده گردید.

همانطور که اشاره شد بعد از انجام این کار و طی یکسری مراحل و دستورهای مختلف در نرم‌افزار، ماتریسی متقارن ایجاد گردید. این ماتریس با استفاده از نرم‌افزار یوسی‌آنت به ماتریس همبستگی تبدیل و سپس داده‌های ماتریس در فرمت نت و قالب نرم‌افزار پاژک که قابل شناسایی و فراخوانی در وس‌ویور می‌باشد ذخیره گردید. سپس این ماتریس با استفاده از نرم‌افزار وس‌ویور فراخوانی شد. این نرم‌افزار قدرت ارتباط بین اصطلاحات باقی‌مانده که با آستانه تعیین شده مطابقت دارند را اندازه‌گیری می‌کند. قدرت ارتباط بین دو اصطلاح معیاری از شباهت اصطلاحات است که نشان می‌دهد این دو اصطلاح تا چه اندازه با هم در مقایسه با سایر اصطلاحات در نمونه رکوردها همزمان ظاهر می‌شوند (ون‌اک و والتمن، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰).

1. VOSviewer
2. Van Eck & Waltman
3. Ucinet
4. Johnson

5. Bibexcel
6. Persson
7. K-means

یافته‌ها

نتایج حاصل از تحلیل داده‌های مرتبط با اعتیاد نشان می‌دهد که در مجموع ۱۳۸۹ مدرک که در عنوان آن‌ها کلمه اعتیاد وجود دارد منتشر شده است. اولین مقاله نمایه شده توسط احسان‌منش و کریمی کیسمی (۱۳۷۸) صورت گرفته است. تعداد مفاهیم و کلیدواژه‌های یکتا در این پژوهش معادل ۲۰۷۲ واژه بود.

توزیع فراوانی مفاهیم حوزه اعتیاد بر اساس میزان هم‌رخدادی واژگان
توزیع فراوانی مفاهیم پر استفاده در دوره مورد بررسی در جدول ۱ نمایش داده شده است.

جدول ۱: بیست مفهوم پر استفاده حوزه اعتیاد به ترتیب فراوانی

شماره	مفهوم	فراوانی	شماره	مفهوم	فراوانی
۱	اعتیاد	۳۲۲	۱۱	افسردگی	۳۹
۲	اعتیاد به اینترنت	۲۶۶	۱۲	اعتیاد به کار	۳۸
۳	دانشجویان	۱۲۰	۱۳	خانواده	۳۸
۴	آمادگی به اعتیاد	۷۲	۱۴	اعتیاد به تلفن همراه	۳۸
۵	نوجوانان	۶۹	۱۵	احساس تنهایی	۳۷
۶	دانش آموزان	۶۳	۱۶	ویژگی‌های شخصیتی	۳۶
۷	مواد مخدر	۶۰	۱۷	اینترنت	۳۶
۸	گرایش به اعتیاد	۵۶	۱۸	سلامت روان	۳۴
۹	مصرف مواد مخدر	۴۱	۱۹	زنان	۳۱
۱۰	تنظیم شناختی هیجان	۴۰	۲۰	فرد وابسته به مواد	۲۹

از تعداد ۱۳۸۹ سند مورد بررسی ۵۲۲۹ کلیدواژه شناسایی شدند. پس از تحلیل و یکدست‌سازی مفاهیم تعداد ۲۰۷۲ کلیدواژه منحصر به فرد باقی ماند. مفاهیم اعتیاد، اعتیاد به اینترنت و دانشجویان به ترتیب با فراوانی ۳۲۲، ۲۶۶ و ۱۲۰ در رتبه‌های اول تا سوم قرار گرفتند. کلیدواژه اعتیاد با بسامد ۳۲۲ دارای بالاترین فراوانی است و این نشان‌دهنده آن است که این کلیدواژه مفهوم محوری در متون حوزه پژوهشی است. بسامد مفهوم اعتیاد ناشی از توجه پژوهشگران به این مقوله در جامعه است. بنابراین، نیاز است افراد نسبت به مفهوم و مقوله اعتیاد آموزش و آگاهی بیابند. علاوه بر مفاهیم پرتکرار که در بالا ذکر شد، جدول ۲ نمایانگر زوج‌های هم‌رخدادی پرتکرار در بازه زمانی مورد بررسی است.

جدول ۲ مفاهیمی که بالاترین هم‌رخدادی را با هم دارند را نشان می‌دهد. این مفاهیم به صورت همزمان در دو مدرک نمایان بوده‌اند.

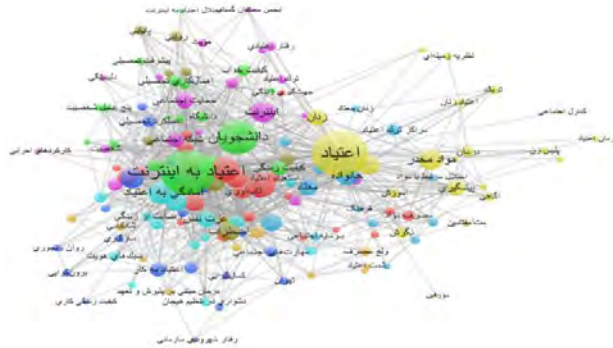
جدول ۲: زوج‌های پرتکرار کلیدواژه‌های اعتیاد به ترتیب فراوانی طی دوره مورد بررسی

فراوانی	هم‌رخدادی	ردیف	فراوانی	ردیف	هم‌رخدادی
۱۴	اعتیاد به اینترنت	۱۲	۵۰	۱	دانشجویان
	اعتیاد به اینترنت	۱۳	۳۷	۲	مواد مخدر
	اضطراب	۱۴	۲۴	۳	دانش‌آموزان
۱۳	اعتیاد	۱۵	۲۳	۴	نوجوانان
	آمادگی به اعتیاد	۱۶		۵	دانشجویان
۱۲	اعتیاد	۱۷	۲۲	۶	اعتیاد به اینترنت احساس تنهایی
	اضطراب	۱۸	۲۰	۷	زنان
	اعتیاد به اینترنت	۱۹	۱۹	۸	خانواده
	اعتیاد به اینترنت	۲۰		۹	دانشجویان
	اعتیاد	۲۱	۱۷	۱۰	اینترنت
۱۱	اعتیاد به اینترنت				

با نگاهی به جدول ۲ می‌توان فهمید که زوج‌های هم‌رخدادی دانشجویان - اعتیاد به اینترنت، مواد مخدر - اعتیاد و دانش‌آموزان - اعتیاد به اینترنت دارای بیشترین هم‌رخدادی در این بازه زمانی است. به طور کلی، می‌توان گفت مفهوم اعتیاد و اعتیاد حرفه‌ای در ترکیب با مفاهیم متعدد مورد استفاده قرار گرفته است.

خوشه‌بندی مفاهیم حوزه اعتیاد بر اساس تحلیل خوشه‌ای

به منظور مشخص شدن تعداد خوشه‌ها از بخش تحلیل خوشه‌ای نرم‌افزار وس‌ویور استفاده شد که تصاویر آن در شکل ۱ و جدول ۳ نمایش داده شده است. همانطوری که در این تصویر مشخص است مفاهیم حوزه اعتیاد در بازه زمانی مورد بررسی در ۹ خوشه شامل گرایش به اعتیاد در نوجوانان (۱)، اعتیاد اینترنتی (۲)، احساس تنهایی و اجتماعی (۳)، اعتیاد به مواد مخدر و پیشگیری (۴)، فضای مجازی و طرد اجتماعی (۵)، ویژگی‌های شخصیتی و آمادگی به اعتیاد (۶)، نقش خانواده در مسأله اعتیاد (۷)، تکانشگری و درمان اعتیاد (۸)، اختلالات روانی و اعتیاد رفتاری (۹) قرار می‌گیرند.

شکل ۱: نقشه هم‌واژگانی مدارک حوزه اعتیاد

در جدول ۳ نام خوشه‌ها و زیرشاخه‌های مهم آن‌ها همراه با وزن هر زیرشاخه نمایش داده شده است.

جدول ۳: اسامی خوشه‌ها و زیرشاخه‌های حوزه اعتیاد

شماره خوشه	نام خوشه	مفاهیم مهم	وزن	شماره نام خوشه	مفاهیم مهم	وزن
۱	نوجوانان	اعتیاد به اینترنت	۲۶۴	۲	اعتیاد به اینترنت	۸۵۲
	دانش‌آموزان	دانشجویان	۲۴۰		دانشجویان	۵۰۶
	گرایش به اعتیاد	تنظیم شناختی هیجان	۱۵۴		تنظیم شناختی هیجان	۱۵۲
	اعتیاد به تلفن همراه	کیفیت زندگی	۱۲۴		کیفیت زندگی	۸۶
	هیجان‌خواهی	هوش هیجانی	۱۰۶		هوش هیجانی	۷۴
	تاب‌آوری	اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی	۱۰۰		اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی	۶۶
	خودکارآمدی	اهمال کاری تحصیلی	۷۲		اهمال کاری تحصیلی	۵۸
	استعداد اعتیاد	رفتارهای پرخطر	۶۴		رفتارهای پرخطر	۵۶
	خودکنترلی	کیفیت خواب	۵۴		کیفیت خواب	۵۲
	مصرف مواد	دانشگاه	۵۲		دانشگاه	۵۰
	سیستم‌های مغزی رفتاری	سلامت عمومی	۴۶		سلامت عمومی	۳۶
	عوامل خطر	بهبودی روان‌شناختی	۳۶		بهبودی روان‌شناختی	۳۲
	اعتیاد به بازی‌های آنلاین	انعطاف‌پذیری شناختی	۳۴		انعطاف‌پذیری شناختی	۳۰
	سلامت معنوی	نیازهای بنیادی روان‌شناختی	۳۲		نیازهای بنیادی روان‌شناختی	۲۶
	عوامل محافظت‌کننده	پنج عامل شخصیت	۲۶		پنج عامل شخصیت	۲۴
	جو عاطفی خانواده	طلاق عاطفی	۲۴		طلاق عاطفی	۲۰
	شناخت درمانی مبتنی بر ذهن آگاهی	پذیرش اجتماعی	۲۴		پذیرش اجتماعی	۱۸
	دین‌داری	آسیب‌پذیری نسبت به اعتیاد	۲۲		آسیب‌پذیری نسبت به اعتیاد	۱۴
	جهت‌گیری زندگی	اختلال اعتیاد به اینترنت	۲۰		اختلال اعتیاد به اینترنت	۱۲
	خودآگاهی هیجانی	اعتیاد به فضای مجازی	۲۰		اعتیاد به فضای مجازی	۱۲
	درمان راه‌حل‌مدار		۱۸			

گرایش به اعتیاد در نوجوانان

جدول ۳: اسامی خوشه‌ها و زیرشاخه‌های حوزه اعتیاد

وزن	مفاهیم مهم	شماره نام خوشه	وزن	مفاهیم مهم	شماره نام خوشه
۹۳۲	اعتیاد	۴	۱۶۶	احساس تنهایی	۳
۱۸۸	مواد مخدر		۷۶	اعتیاد به کار	
۱۵۴	مصرف مواد مخدر		۵۶	عملکرد تحصیلی	
۱۰۶	زنان		۵۴	پرخاشگری	
۹۶	پیشگیری		۵۰	مهارت‌های اجتماعی	
۵۶	نگرش		۴۰	مهارت‌های ارتباطی	
۴۸	درمان		۳۶	مهارت‌های زندگی	
۳۶	آموزش		۳۲	اعتیاد به بازی‌های رایانه‌ای	
۳۴	تریاک		۳۰	اضطراب اجتماعی	
۲۸	آگاهی		۳۰	بازی‌های رایانه‌ای	
۲۴	پلیس زن		۳۰	کویید-۱۹	
۲۴	نظریه زمینه‌ای		۲۶	پرستاران	
۲۲	اعتیاد زنان		۲۶	سازگاری	
۲۰	کاهش آسیب		۲۴	روان رنجوری	
۱۸	پیشگیری اولیه		۲۲	برون‌گرایی	
۱۸	سیگار		۲۲	کمال‌گرایی	
۱۴	درمان اعتیاد		۲۰	امنیت روانی	
۱۲	پیشگیری از اعتیاد		۱۴	رفتار شهروندی سازمانی	
۸	کنترل اجتماعی		۱۲	کیفیت زندگی کاری	

اعتیاد به مواد مخدر و پیشگیری

احساس تنهایی و اجتماعی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۳: اسامی خوشه‌ها و زیرشاخه‌های حوزه اعتیاد

شماره خوشه	نام خوشه	مفاهیم مهم	وزن	شماره خوشه خوشه	مفاهیم مهم	وزن	
۵	فضای مجازی و طرد اجتماعی	اینترنت	۱۸۰	۶	آمادگی به اعتیاد	۲۳۰	
		حمایت اجتماعی	۹۸		ویژگی‌های شخصیتی	۱۴۲	
		شبکه اجتماعی	۸۶		سبک‌های دلبستگی	۱۱۴	
		ناگویی هیجانی	۷۴		عزت نفس	۱۰۸	
		طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه	۴۸		جوانان	۷۲	
		فضای مجازی	۴۸		راهبردهای مقابله‌ای	۶۶	
		رفتار اعتیادی	۳۶		سبک‌های فرزندپروری	۵۴	
		شخصیت	۳۴		الگوهای ارتباطی خانواده	۴۴	
		عود	۳۲		رضایت از زندگی	۴۴	
		هویت	۳۰		اعتیادپذیری	۴۲	
		ترک اعتیاد	۲۸		کارکرد خانواده	۴۰	
		طرد اجتماعی	۲۶		سبک‌های هویت	۳۸	
		هوش معنوی	۲۲		تحمل پریشانی	۳۰	
		معنویت	۲۰		دشواری در تنظیم هیجان	۲۸	
		هیجان	۲۰		شفقت به خود	۲۲	
		دلبستگی	۱۸				
		انجمن معتادان گمنام	۱۶				
۷		فضای خانواده در مسأله اعتیاد	خانواده	۱۵۲	۸	نکانشگری	۷۰
			سلامت روان	۱۳۶		ولع مصرف	۴۰
	فرد وابسته به مواد		۱۰۸		حمایت اجتماعی ادراک شده	۳۴	
	مراکز ترک اعتیاد		۶۲		درمان شناختی رفتاری	۳۴	
	ذهن آگاهی		۵۲		شادکامی	۳۰	
	عود اعتیاد		۴۲		اعتیاد به مواد مخدر	۲۸	
	آسیب اجتماعی		۲۸		درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد	۲۴	
	سرمایه اجتماعی		۲۸		درمان نگهدارنده	۲۲	
	زنان وابسته به مواد		۲۶		اعتیاد جنسی	۲۰	
	فرهنگ		۲۶		شدت اعتیاد	۱۸	
	اختلال مرتبط با مواد		۱۸		متادون	۱۸	
	علل اعتیاد		۱۸		مت‌آمفتامین	۱۸	

جدول ۳: اسامی خوشه‌ها و زیرشاخه‌های حوزه اعتیاد

شماره خوشه	نام خوشه	مفاهیم مهم	وزن	شماره نام خوشه	مفاهیم مهم	وزن
۹	اختلالات روانی و اعتیاد رفتاری	افسردگی	۱۸۸			
		اضطراب	۱۴۴			
		استرس	۱۰۸			
		جنسیت	۶۸			
		تلفن همراه	۴۸			
		اعتیاد رفتاری	۲۸			

با استفاده از الگوریتم خوشه‌بندی کی-میتز^۱ در نرم‌افزار وس‌ویور خوشه‌ها مشخص گردید. همان طوری که در شکل ۱ و جدول ۳ مشاهده می‌شود. خوشه اول به مفهوم گرایش به اعتیاد در نوجوانان اختصاص یافته است، زیرا مفاهیم مربوطه دارای وزن بالایی در شبکه هم‌رخدادی این خوشه هستند. منظور از وزن عددی است که به هر یال (لبه) اضافه می‌شود و در واقع به معیاری اشاره دارد که نشان‌دهنده اهمیت یا قدرت ارتباط بین گره‌ها در آن شبکه است. وزن گره‌ها در شبکه‌های هم‌رخدادی به ارزیابی و اندازه‌گیری شدت و میزان تعاملات میان گره‌ها کمک می‌کند (سهیلی و خاصه، ۱۴۰۴). همچنین، مفاهیمی مانند نوجوانان، دانش‌آموزان، گرایش به اعتیاد، اعتیاد به تلفن همراه، هیجان‌خواهی، تاب‌آوری، استعداد اعتیاد، مصرف مواد، سیستم‌های مغزی رفتاری، عوامل خطر، اعتیاد به بازی‌های آنلاین و غیره در این خوشه هستند و از وزن بالایی نسبت به سایر مفاهیم برخوردارند.

دومین خوشه به مفهوم اعتیاد اینترنتی اختصاص یافت و مفاهیمی مانند اعتیاد به اینترنت، دانشجویان، تنظیم شناختی هیجان، کیفیت زندگی، اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی، بهزیستی روان‌شناختی، اختلال اعتیاد به اینترنت، اعتیاد به فضای مجازی و غیره که در این خوشه هستند از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردار بودند.

خوشه سوم به مفهوم احساس تنهایی و اجتماعی اختصاص یافت و مفاهیمی مانند احساس تنهایی، اعتیاد به کار، پرخاشگری، مهارت‌های اجتماعی، مهارت‌های ارتباطی،

مهارت‌های زندگی، اضطراب اجتماعی، بازی‌های رایانه‌ای، کووید-۱۹، سازگاری، روان‌رنجوری، کیفیت زندگی کاری و غیره که در این خوشه هستند از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردار بودند.

خوشه چهارم به مفهوم اعتیاد به مواد مخدر و پیشگیری اختصاص یافت و مفاهیمی مانند اعتیاد، مواد مخدر، مصرف مواد مخدر، زنان، پیشگیری، درمان، آموزش، آگاهی، پیشگیری اولیه، درمان اعتیاد، پیشگیری از اعتیاد و غیره که در این خوشه هستند از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردار بودند.

پنجمین خوشه به مفهوم فضای مجازی و طرد اجتماعی اختصاص یافت و مفاهیمی مانند اینترنت، حمایت اجتماعی، شبکه اجتماعی، ناگویی هیجانی، فضای مجازی، رفتار اعتیادی، طرد اجتماعی، دلبستگی و غیره که در این خوشه هستند از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردار بودند.

خوشه ششم به مفهوم ویژگی‌های شخصیتی و آمادگی به اعتیاد اختصاص یافت و مفاهیمی مانند آمادگی به اعتیاد، ویژگی‌های شخصیتی، سبک‌های دلبستگی، عزت نفس، راهبردهای مقابله‌ای، سبک‌های فرزندپروری، الگوهای ارتباطی خانواده، اعتیادپذیری و غیره که در این خوشه هستند از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردار بودند.

خوشه هفتم به مفهوم نقش خانواده در مسأله اعتیاد اختصاص یافت و مفاهیمی مانند خانواده، سلامت روان، معتاد، مراکز ترک اعتیاد، ذهن آگاهی، عود اعتیاد، آسیب اجتماعی، زنان معتاد و غیره که در این خوشه هستند از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردار بودند.

هشتمین خوشه به مفهوم تکانشگری و درمان اعتیاد اختصاص یافت و مفاهیمی مانند تکانشگری، ولع مصرف، حمایت اجتماعی ادراک شده، درمان شناختی رفتاری، شادکامی، درمان مبتنی بر پذیرش و تعهد، درمان نگهدارنده، اعتیاد جنسی و غیره که در این خوشه هستند از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردار بودند.

نهمین خوشه به مفهوم اختلالات روانی و اعتیاد رفتاری اختصاص یافت و مفاهیمی مانند افسردگی، اضطراب، استرس، اعتیاد رفتاری و غیره که در این خوشه هستند از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردار بودند.

ساختار مفهوم اعتیاد با استفاده از نمودار راهبردی

پس از تشکیل ماتریس برای هر کدام از خوشه‌ها و فراخوانی آن در نرم‌افزار یوسی‌آنت، نمره مرکزیت و تراکم خوشه‌ها مشخص شد و نمودار راهبردی ترسیم گردید. لازم به توضیح است که مبدأ نمودار با توجه به میانگین مرکزیت و تراکم خوشه‌ها به ترتیب بر روی ۱۱/۰۸ و ۰/۷۵ تنظیم گردید. نمرات مربوط به تراکم و مرکزیت خوشه‌ها در جدول ۴ نمایش داده شده است.

جدول ۴: تراکم و مرکزیت خوشه‌های حاصل از تحلیل هم‌واژگانی حوزه اعتیاد

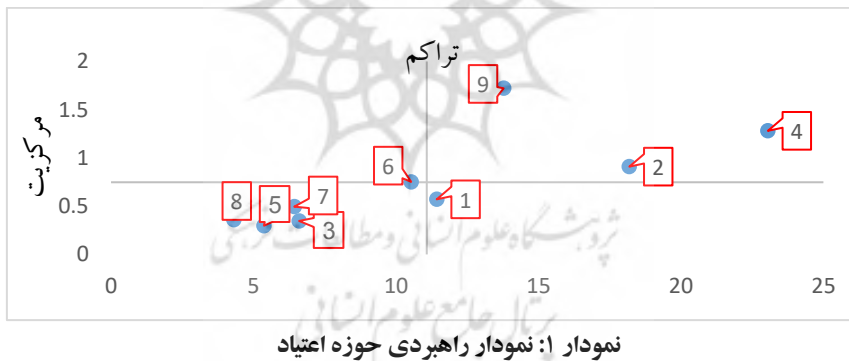
شماره خوشه	نام خوشه	تراکم	مرکزیت
۱	گرایش به اعتیاد در نوجوانان	۰/۵۷	۱۱/۴۳
۲	اعتیاد اینترنتی	۰/۹۱	۱۸/۱۹
۳	احساس تنهایی و اجتماعی	۰/۳۵	۶/۶۰
۴	اعتیاد به مواد مخدر و پیشگیری	۱/۲۸	۲۳/۰۵
۵	فضای مجازی و طرد اجتماعی	۰/۳۰	۵/۳۷
۶	ویژگی‌های شخصیتی و آمادگی به اعتیاد	۰/۷۵	۱۰/۵۳
۷	نقش خانواده در مسأله اعتیاد	۰/۵۰	۶/۴۳
۸	تکانشگری و درمان اعتیاد	۰/۳۶	۴/۳۱
۹	اختلالات روانی و اعتیاد رفتاری	۱/۷۲	۱۳/۷۸

خوشه ۴ با مقدار ۲۳/۰۵ بیشترین مرکزیت و خوشه ۹ با مقدار ۱/۷۲ بالاترین تراکم را دارا است. این بدان معناست که ارتباط زیادی بین شبکه هم‌رخدادی مفاهیم این دو خوشه وجود دارد و بیشترین مرکزیت را چه از نظر نفوذ و ارتباط با سایر موضوعات در خوشه ۴ و همچنین پیونددهی در خوشه ۹ بیشتر از سایر خوشه‌ها داراست.

نمودار راهبردی توصیف ارتباط درونی و همبستگی بین خوشه‌های موضوعی متفاوت است. در این نمودار اغلب از محور افقی جهت ارائه مرکزیت (میزان همبستگی خوشه‌ها) و از محور عمودی جهت ارائه تراکم (میزان توان ارتباط درونی هر خوشه) استفاده می‌شود

کی^۱ و همکاران، ۲۰۱۳). نگویین و ملسر^۲ (۲۰۱۵) نمودار راهبردی را کوششی در جهت مصورسازی بهتر و نمایش بلوغ و انسجام خوشه‌های موضوعی در یک حوزه پژوهشی معرفی می‌نماید.

همان‌گونه که از نمودار ۳ مشخص است نمودار راهبردی به چهار قسمت تقسیم می‌شود که هر قسمت یک ربع از نمودار را تشکیل می‌دهد. خوشه‌هایی که در ربع اول قرار می‌گیرند منسجم بوده و در حوزه مورد پژوهش مرکزیت دارند. این خوشه‌های اصلی بر بخش بزرگی از شبکه تمرکز دارند. خوشه‌ها در ربع دوم همچنان منسجم هستند، اما از حالت مرکزیت درآمده و هر کدام بخش‌های تخصصی کوچک‌تری از حوزه مورد پژوهش را نمایش می‌دهند. در ربع سوم خوشه‌ها ریزش می‌کنند و خوشه‌های این ربع بخش‌های نوظهور و یا قابل زوال شبکه هستند. سرانجام، ربع چهارم حاوی خوشه‌هایی است که هنوز به بلوغ نرسیده‌اند، اما پتانسیل آن را دارند که به بخش‌های اصلی تبدیل شوند (نگویین و ملسر، ۲۰۱۵؛ خاصه و همکاران، ۲۰۱۷).

با توجه به نمودار راهبردی، ربع اول اعتیاد اینترنتی (۲)، اعتیاد به مواد مخدر و پیشگیری (۴) و اختلالات روانی و اعتیاد رفتاری (۹) موضوع اصلی این بازه زمانی است. این خوشه‌ها منسجم بوده و در حوزه مورد پژوهش مرکزیت دارند و بر بخش بزرگی از شبکه تمرکز دارند. خوشه ویژگی‌های شخصیتی و آمادگی به اعتیاد (۶) از لحاظ اهمیت و تأثیر در حوزه مورد پژوهش در مرتبه پایین‌تری نسبت به خوشه‌های ربع اول قرار گرفته است. این

خوشه همچنان منسجم است، اما از حالت مرکزیت درآمده و بخش تخصصی کوچک‌تری از حوزه مورد پژوهش را نمایش می‌دهند. خوشه‌های احساس تنهایی و اجتماعی (۳)، فضای مجازی و طرد اجتماعی (۵)، نقش خانواده در مسأله اعتیاد (۷) و تکانشگری و درمان اعتیاد (۸) بخش‌های نوظهور شبکه هستند. ربع چهارم خوشه‌هایی که هنوز به بلوغ نرسیده‌اند، اما پتانسیل آن را دارند که به بخش‌های اصلی تبدیل شوند را نمایش می‌دهد که این پژوهش خوشه‌گرایی به اعتیاد در نوجوانان (۱) در این بخش قرار گرفته است.

بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل یافته‌های پژوهش تصویری جامع از ساختار مفهومی و روندهای تکاملی مطالعات حوزه اعتیاد در متون فارسی ارائه می‌دهد. نقشه هم‌رخدادی واژگان و توزیع فراوانی مفاهیم به وضوح یک دوگانگی محوری در این حوزه را آشکار می‌سازد. از یک سو، مفهوم سنتی اعتیاد که قویاً با مواد مخدر، مصرف مواد و زنان پیوند خورده است. از سوی دیگر، ظهور قدرتمند اعتیاد به اینترنت به عنوان دومین مفهوم پرتکرار که ارتباط تنگاتنگی با جمعیت دانشجویان و نوجوانان دارد. این یافته نشان می‌دهد که پژوهش‌های داخلی به طور همزمان به دو چالش عمده یعنی اعتیاد به مواد و اعتیادهای رفتاری نوین توجه داشته‌اند. تحلیل خوشه‌ای این ساختار را با جزئیات بیشتری ترسیم می‌کند و با تفکیک پژوهش‌ها به ۹ خوشه موضوعی مجزا نشان می‌دهد که مطالعات از کانون‌های سنتی مانند اعتیاد به مواد مخدر و پیشگیری (خوشه ۴) فراتر رفته و حوزه‌های تخصصی‌تری مانند گرایش به اعتیاد در نوجوانان (خوشه ۱)، ویژگی‌های شخصیتی و آمادگی به اعتیاد (خوشه ۶) و اختلالات روانی و اعتیاد رفتاری (خوشه ۹) را در بر گرفته‌اند. اوج این تحلیل در نمودار راهبردی نمایان می‌شود که پویایی و بلوغ این خوشه‌ها را به تصویر می‌کشد. قرار گرفتن خوشه‌های اعتیاد اینترنتی، اعتیاد به مواد مخدر و پیشگیری و اختلالات روانی در ربع اول تأییدی بر این است که این سه حوزه موتور محرک و هسته اصلی پژوهش‌های اعتیاد در دوره مورد بررسی بوده‌اند. در مقابل، موضوعاتی مانند نقش خانواده و تکانشگری به عنوان حوزه‌های نوظهور یا جانبی شناخته می‌شوند، در حالی که گرایش به

اعتیاد در نوجوانان به عنوان یک موضوع پایه با پتانسیل بالا برای تبدیل شدن به یک حوزه محوری در آینده مطرح است. در مجموع، این پژوهش نشان می‌دهد که دانش اعتیاد در ایران از یک نگاه تک‌بعدی متمرکز بر مواد به یک حوزه چندوجهی و پویا تکامل یافته است که ابعاد روان‌شناختی، اجتماعی و خصوصاً فناورانه را به صورت جدی در کانون توجه خود قرار داده است.

ربع اول شامل خوشه‌هایی با مرکزیت و تراکم بالا است که هسته اصلی پژوهش‌ها را تشکیل می‌دهد. این موضوعات هم به خوبی توسعه یافته‌اند و هم نقش کلیدی در ارتباط با سایر حوزه‌ها دارند. خوشه ۴ (اعتیاد به مواد مخدر و پیشگیری) با بیشترین مرکزیت (۲۳/۰۵) به وضوح ستون فقرات تاریخی و اصلی مطالعات اعتیاد است. مفاهیم پرتکرار آن مانند اعتیاد با وزن ۹۳۲، مواد مخدر با وزن ۱۸۸ و مصرف مواد مخدر با وزن ۱۵۴ نشان می‌دهند که این خوشه به تعریف کلاسیک اعتیاد می‌پردازد. وجود مفاهیمی چون پیشگیری، درمان و زنان بیانگر آن است که این حوزه بسیار توسعه یافته و کاربردی است و به ابعاد مختلفی از مشکل می‌پردازد. مرکزیت بالای آن نشان می‌دهد که تقریباً تمام خوشه‌های دیگر به نوعی با این مفهوم بنیادین در ارتباط هستند. خوشه ۲ (اعتیاد اینترنتی) به عنوان دومین قطب اصلی و مدرن این حوزه مرکزیت بالایی دارد. مفاهیم کلیدی آن مانند اعتیاد به اینترنت با وزن عظیم ۸۵۲ و دانشجویان ۵۰۶ نشان‌دهنده تمرکز شدید پژوهشگران بر این نوع جدید از اعتیاد و جمعیت آسیب‌پذیر آن است. تراکم بالای آن نیز حاکی از وجود یک شبکه مفهومی منسجم پیرامون موضوعاتی چون تنظیم شناختی هیجان، کیفیت زندگی و اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی است. این خوشه نمایانگر مهم‌ترین تغییر پارادایم در مطالعات اعتیاد است. اختلالات روانی و اعتیاد رفتاری (خوشه ۹) با بیشترین تراکم (۱/۷۲) نقش یک مفهوم پیونددهنده و بنیادین را ایفا می‌کند. تراکم بسیار بالا نشان می‌دهد که مفاهیم افسردگی، اضطراب و استرس با یکدیگر مرتبط بوده و اغلب به صورت همزمان مطالعه می‌شوند. مرکزیت بالای آن نیز نشان می‌دهد که این اختلالات روان‌شناختی به عنوان علت یا معلول در هر دو نوع اعتیاد سنتی و مدرن (خوشه‌های ۴ و ۲) نقشی اساسی دارند و به همین دلیل در مرکز شبکه قرار گرفته‌اند.

خوشه‌های ربع دوم تراکم بالایی دارند، اما مرکزیشان کمتر است. این‌ها حوزه‌هایی تخصصی هستند که به صورت مستقل رشد کرده‌اند، ولی تأثیرگذاری گسترده‌ای بر کل شبکه ندارند. ویژگی‌های شخصیتی و آمادگی به اعتیاد (خوشه ۶) یک حوزه تخصصی در روان‌شناسی است. مفاهیم کلیدی آن مانند آمادگی به اعتیاد، ویژگی‌های شخصیتی، سبک‌های دلبستگی و عزت نفس همگی به بررسی عوامل زمینه‌ساز و آسیب‌پذیری‌های فردی می‌پردازند. تراکم بالای آن نشان می‌دهد که پژوهشگران این حوزه بر روی مجموعه‌ای مشخص و مرتبط از سازه‌های روان‌شناختی کار می‌کنند، اما این مطالعات لزوماً به طور مستقیم به همه جنبه‌های دیگر اعتیاد مانند درمان یا سیاست‌گذاری پیوند نمی‌خورند.

خوشه‌های ربع سوم هم مرکزیت و هم تراکم پایینی دارند. این‌ها یا موضوعات بسیار جدیدی هستند که هنوز به بلوغ نرسیده‌اند یا حوزه‌هایی جانبی هستند که در حاشیه تحقیقات اصلی قرار دارند. خوشه‌های ۳، ۵، ۷ و ۸ مجموعه‌ای از موضوعات پراکنده و در حال توسعه را نمایندگی می‌کنند. اگرچه خوشه هفتم به نقش خانواده در مسئله اعتیاد اختصاص دارد، اما تحلیل مفاهیم آن نشان می‌دهد که موضوعات کلیدی مانند خانواده و سلامت روان به شکلی پراکنده و غیر متمرکز مورد توجه قرار گرفته‌اند و یک جریان پژوهشی واحد و منسجم را تشکیل نداده‌اند. تکانشگری و درمان اعتیاد (خوشه ۸) به جنبه‌های بسیار خاصی مانند تکانشگری و روش‌های درمانی مشخص مانند درمان شناختی رفتاری می‌پردازد که ماهیتی تخصصی و جانبی دارند. خوشه‌های احساس تنهایی و اجتماعی (۳) و فضای مجازی و طرد اجتماعی (۵) نماینده موضوعات نوظهور هستند که مستقیماً به پیامدهای اجتماعی عصر دیجیتال و پاندمی مانند مفهوم کووید-۱۹ می‌پردازند. مفاهیمی مانند احساس تنهایی، مهارت‌های اجتماعی و طرد اجتماعی هنوز به مرکزیت و انسجام لازم برای تبدیل شدن به یک حوزه اصلی نرسیده‌اند، اما پتانسیل رشد بالایی دارند. خوشه‌ها ربع چهارم مرکزیت بالا و تراکم پایین دارند. یعنی مفاهیم آن‌ها به طور گسترده با سایر خوشه‌ها در ارتباط هستند، اما هنوز به یک بدنه پژوهشی منسجم و مستقل تبدیل نشده‌اند. گرایش به اعتیاد در نوجوانان (خوشه ۱) به بهترین شکل یک حوزه پایه‌ای

و دارای پتانسیل را توصیف می‌کند. مرکزیت بالای آن از آنجا ناشی می‌شود که مفاهیم اصلی آن یعنی نوجوانان و دانش‌آموزان گروه‌های هدف اصلی برای تمام انواع اعتیاد هستند. مفاهیمی چون عوامل خطر، عوامل محافظت‌کننده، تاب‌آوری و خودکارآمدی نیز مفاهیمی عمومی و کاربردی هستند که می‌توانند به هر خوشه‌ای مرتبط شوند. تراکم پایین آن نشان می‌دهد که این مفاهیم هنوز به یک حوزه پژوهشی مستقل و منسجم تبدیل نشده‌اند و بیشتر به عنوان بستری برای مطالعه سایر خوشه‌ها عمل می‌کنند.

یافته‌های این پژوهش کاملاً با نتایج رحیمی موقر و همکاران (۱۳۸۴) و مرادی مقدم و همکاران (۱۳۹۸) همسو است. خوشه اعتیاد به مواد مخدر و پیشگیری (۴) با داشتن بیشترین مرکزیت نشان می‌دهد که اعتیاد سنتی به مواد همچنان ستون فقرات پژوهش‌های این حوزه است، همانطور که رحیمی موقر و همکاران بر تمرکز روی اپیوئیدها تأکید داشت. از سوی دیگر، حضور قدرتمند خوشه‌هایی مانند اختلالات روانی و اعتیاد رفتاری (خوشه ۹)، ویژگی‌های شخصی و آمادگی به اعتیاد (خوشه ۶) و گرایش به اعتیاد در نوجوانان (خوشه ۱) و مفاهیم پرتکراری چون افسردگی، سلامت روان و زنان نتیجه‌گیری مرادی مقدم و همکاران (۱۳۹۸) بر غلبه رویکرد روان‌شناختی بر پزشکی را در مقیاسی بسیار وسیع‌تر تأیید می‌کند. این پژوهش به علاوه یافته مکی‌زاده و حاضری (۱۳۹۶) مبنی بر مفاهیم محوری شناسایی شده توسط آن‌ها مانند مصرف مواد را نیز به عنوان یک کلیدواژه مهم در خوشه ۴ و جدول فراوانی خودنمایی می‌کند.

اهمیت فوق‌العاده اعتیاد به اینترنت مهم‌ترین نقطه همسویی این پژوهش با روندهای بین‌المللی است. همانطور که کاراکوزه و همکاران (۲۰۲۲) و ونگ و همکاران (۲۰۲۴) به تغییر تمرکز جهانی به سمت اعتیاد دیجیتال و گوشی هوشمند در نوجوانان اشاره کردند، یافته‌های این پژوهش نیز نشان می‌دهد که اعتیاد به اینترنت (خوشه ۲) یک خوشه محوری و راهبردی است و بیشترین هم‌رخدادی را با دانشجویان و نوجوانان دارد. این نشان می‌دهد که پژوهشگران ایرانی در این حوزه کاملاً با روندهای جهانی همگام هستند. به هر حال، کمبود نسبی پژوهش‌های زیست‌شناختی و عصب‌شناختی در متون فارسی نقطه افتراق کلیدی با مطالعات بین‌المللی است. در حالی که سبزواری و همکاران (۱۳۹۴)، لابودی و

همکاران (۲۰۲۴) و مانو-سوزا و همکاران (۲۰۲۴) بر غلبه حوزه‌هایی مانند ژنتیک، داروشناسی، علوم اعصاب و بیوشیمی در سطح جهانی تأکید داشتند، در نقشه مفهومی پژوهش کنونی هیچ خوشه‌ای به طور اختصاصی به این موضوعات نمی‌پردازد و این مفاهیم وزن بسیار کمی دارند. این یافته غلبه رویکرد روان‌شناختی-اجتماعی در ایران را در تضاد با رویکرد زیست‌پزشکی غالب در سطح بین‌الملل برجسته‌تر می‌کند.

پژوهش‌های بین‌المللی جدید (مانند لی و همکاران، ۲۰۲۴؛ شکر، ۲۰۲۴) به سرعت در حال کاوش در انواع جدید اعتیادهای رفتاری مانند اعتیاد به غذا و برند هستند. اگرچه در پژوهش ما مفاهیمی مانند اعتیاد به کار و بازی‌های آنلاین دیده می‌شود، اما این حوزه‌ها هنوز به بلوغ و مرکزیت اعتیاد اینترنتی نرسیده‌اند و در خوشه‌های نوظهور یا جانبی قرار دارند. همچنین، در حالی که تان و همکاران (۲۰۲۴) به رشد مداخلات مبتنی بر فناوری از قبیل واقعیت مجازی و اپلیکیشن‌ها اشاره می‌کنند، در خوشه‌های درمانی ما (مانند خوشه ۸) تمرکز همچنان بر رویکردهای سنتی‌تر مانند درمان شناختی-رفتاری است و شکافی در این زمینه مشهود است.

در مجموع، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که ساختار مطالعات اعتیاد در ایران یک ماهیت دوگانه دارد. از یک سو، با حفظ تمرکز تاریخی بر اعتیاد به مواد و مسائل روان‌شناختی مرتبط با آن با پژوهش‌های داخلی پیشین همسو است. از سوی دیگر، با پذیرش سریع و گسترده پارادایم اعتیاد دیجیتال خود را با مهم‌ترین روند جهانی هماهنگ کرده است. با این حال، این حوزه در مقایسه با جریان‌های بین‌المللی هنوز در حوزه‌های زیست‌شناختی، انواع نوظهور اعتیادهای رفتاری و به کارگیری مداخلات فناورانه جای کار بیشتری دارد. بنابراین، این پژوهش مشاهدات قبلی را تأیید می‌کند. علاوه بر این، این مطالعه نقاط قوت، ضعف و شکاف‌های پژوهشی حال حاضر این حوزه در ایران را با ترسیم یک نقشه جامع به دقت مشخص می‌سازد. همچنین، این مطالعه علاوه بر ترسیم نقشه کنونی دانش حوزه اعتیاد، اولویت‌های آینده را در راستای تقویت حوزه‌های نوپا و پرکردن شکاف‌های پژوهشی مشخص کرده است. با توجه به نتایج نمودار راهبردی،

پیشنهاد می‌شود پژوهشگران مسیر پژوهش‌های خود را به سمت حوزه‌های نوظهور که در این پژوهش مشخص شده‌اند سوق دهند.

از محدودیت‌های این مطالعه می‌توان به این موضوع اشاره کرد که داده‌های این پژوهش مبتنی بر مقالات نمایه شده در پایگاه اطلاعاتی استنادی علوم جهان اسلام است. با توجه به اینکه این پایگاه داده‌های سال ۱۳۷۹ به بعد و نیز صرفاً مقالات را پوشش می‌دهد، در تعمیم نتایج این پژوهش با احتیاط کرد. بنابراین، پیشنهاد می‌شود سایر پژوهشگران مطالعات این حوزه که در قالب‌های دیگری از جمله کتاب، پایان نامه و غیره منتشر شده‌اند را به صورت جداگانه مورد بررسی قرار داده و نتایج آن را با پژوهش حاضر مقایسه کنند.

منابع

احسان‌منش، مجتبی و کریمی کیسمی، عیسی (۱۳۷۸). نگاهی به تاریخچه و برخی از پژوهش‌های انجام گرفته در زمینه اعتیاد در ایران. *روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران*، ۵(۳)، ۱۰۰-۶۲. بهادری، محمد حسین؛ خانابایی، سالار و اکبری، مهدی (۱۴۰۰). مروری بر تبیین‌های آسیب‌شناختی اعتیادهای رفتاری و مقایسه آن با اعتیادهای دارویی. *رویش روان‌شناسی*، ۱۰(۹)، ۹۱-۱۰۲.

رحیمی، صالح و سهیلی، فرامرز (۱۴۰۳). چگونگی جهت‌گیری‌های مطالعات حوزه امنیت ملی پژوهشگران فارسی زبان. *فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی*، ۱۵(۴)، ۱۴۰-۱۰۳. رحیمی، صالح و سهیلی، فرامرز (۱۴۰۴). تحلیل موضوعی و ترسیم نقشه علمی پژوهش‌های مرتبط با حوزه اقتصاد مقاومتی. *پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی*، ۱۴(۱)، ۶۰-۴۱. رحیمی، صالح؛ سهیلی، فرامرز و خاصه، علی‌اکبر (۱۴۰۳ الف). تحلیلی بر پژوهش‌های حوزه سواد در ایران: ساختار مفهومی سواد در نمایه استنادی علوم ایران. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۲۷(۴)، ۱۹۵-۲۲۰.

رحیمی، صالح؛ سهیلی، فرامرز و شرفی، ناهید (۱۴۰۰). شناسایی و تحلیل ساختار دانشی مطالعات آموزش عالی ایران بر اساس تحلیل شبکه هم‌واژگانی مقالات در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام. *مطالعات برنامه درسی آموزش عالی*، ۱۲(۲۴)، ۳۳۱-۳۱۳.

رحیمی، صالح؛ سهیلی، فرامرز و یزدانبخش، کامران (۱۴۰۳ ب). تحلیل روندهای موضوعی پژوهش‌های مرتبط با تصمیم‌گیری در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام: یک مطالعه کتاب‌سنجی. *تصمیم‌گیری و تحقیق در عملیات*، ۹(۴)، ۱۱۱۲-۱۰۹۹.

رحیمی، صالح؛ سهیلی، فرامرز؛ امینی‌نیا، یوسف و دانش، فرشید (۱۳۹۹). شناسایی مفاهیم نوظهور و کشف ساختار دانش حوزه سردردهای ضربان‌دار. *مدیریت اطلاعات سلامت*، ۱۷(۴)، ۱۹۸-۱۸۹.

رحیمی‌موقر، آفرین؛ شریفی، ونداد؛ محمدی، محمدرضا؛ فرهودیان، علی؛ سهیمی‌ایزدیان، الهه؛ رادگودرزی، رضا؛ نجاتی صفا، علی اکبر و منصور، نغمه (۱۳۸۴). بررسی سه دهه مقالات پژوهشی کشور در زمینه اعتیاد. *تحقیقات نظام سلامت حکیم*، ۸(۴)، ۳۷-۴۴.

سبزواری، نفیسه؛ جلالی دیزجی، علی و مومنی، عصمت (۱۳۹۴). نگاهت تولیدات علمی حوزه اعتیاد در پایگاه وب آو ساینس در سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۱۳. *فصلنامه بازیابی دانش و نظام‌های معنایی*، ۲(۲)، ۱۲۶-۱۰۹.

سهیلی، فرامرز و خاصه، علی اکبر (۱۴۰۴). تحلیلی بر پژوهش‌های حقوق مالکیت فکری در مؤسسه استنادی و پایش علم و فناوری جهان اسلام: مطالعه هم‌رخدادی واژگان. *پژوهشنامه علم‌سنجی*، ۱۱(۲)، ۲۰۶-۱۸۱.

صرامی، حمید؛ قربانی، مجید و مینوئی، محمود (۱۳۹۲). بررسی چهار دهه تحقیقات شیوع‌شناسی اعتیاد در ایران. *فصلنامه اعتیادپژوهی*، ۷(۲۶)، ۲۹-۵۲.

طالبیان، علی؛ اخوتی، مریم؛ ارشدی، هما؛ حیاتی، رامین؛ تبریزی، رضا و کریمی‌مقدم، زینب (۱۴۰۲). مقایسه شاخص‌های استنادی و دگرسنجی مقالات در حوزه اعتیاد به مواد مخدر افیونی با استفاده از ابزار پلام ایکس. *مدیریت سلامت*، ۲۶(۲)، ۳۳-۵۰.

مرادی‌مقدم، حسین؛ خادمی، روح‌اله و عربیان، صفورا (۱۳۹۸). تحلیل نقشه موضوعی و هم‌نویسندگی مقالات مجله اعتیادپژوهی: یک مطالعه علم‌سنجی. *مجله علم‌سنجی کاسپین*، ۶(۱)، ۵۹-۵۰.

مکی‌زاده، فاطمه و حاضری، افسانه (۱۳۹۶). ترسیم نقشه موضوعی مقالات مرتبط با اعتیاد با استفاده از تحلیل شبکه‌های اجتماعی در پایگاه مدلاین. *فصلنامه اعتیادپژوهی*، ۱۱(۴۱)، ۸۴-۶۵.

References

- Edwards, S., & Koob, G. F. (2013). Escalation of drug self-administration as a hallmark of persistent addiction liability. *Behavioural Pharmacology*, 24(5-6), 356-362.
- Johnson, J. D. (1987). UCINET: A software tool for network analysis. *Communication Education*, 36(1), 92-94.
- Karakose, T., Tülübaş, T., & Papadakis, S. (2022). Revealing the intellectual structure and evolution of digital addiction research: An integrated bibliometric and science mapping approach. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(22), 14883.
- Ke, W., Yunjiang, X., Xiao, L., & Weichan, L. (2013). Analysis on current research of supernetwork through knowledge mapping method. In *International conference on knowledge science, engineering and management* (pp. 538-550). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Khasseh, A. A., Soheili, F., Moghaddam, H. S., & Chelak, A. M. (2017). Intellectual structure of knowledge in iMetrics: A co-word analysis. *Information processing & Management*, 53(3), 705-720.
- Laaboudi, F. Z., Rejdali, M., Salhi, A., Elyoussfi, A., Talhaoui, A., Amhamdi, H., & Ahari, M. H. (2024). Bibliometric analysis of beneficial cannabis research: performance analysis and science mapping from 2012 to 2022 and focus on Morocco. *Toxicology Reports*, 13, 101713.
- Li, R., Liu, T., Li, R., & Wang, W. (2024). A bibliometric analysis and visualization of global food addiction over the last decade. *Medicine (Baltimore)*, 103(43), e40049.
- Li, Y., Chen, Y., & Wang, Q. (2021). Evolution and diffusion of information literacy topics. *Scientometrics*, 126(5), 4195-4224.
- Liu, X., & Liu, Z. (2019). *Knowledge Engineering Research Topic Mining Based on Co-word Analysis*. In SEKE (pp. 650-777).
- Mano-Sousa, B. J., Ribeiro, L. A. L., Alves, B. C., Gonçalves, A. C. A., Silva, L. M., & Duarte-Almeida, J. M. (2024). Bibliometric analysis of Cannabis sativa research: trends, challenges, and future directions. *Cannabis and Cannabinoid Research*, 9(1), 21-34.
- Nguyen, T. H., & Melcer, E. (2015). Games research today: Analyzing the academic landscape 2000-2014. In *proceedings of the 10th international conference on the foundations of digital games (FDG 2015)*.
- Onyancha, O. B. (2020). Knowledge visualization and mapping of information literacy, 1975–2018. *International Federation of Library Associations and Institutions*, 46(2), 107-123.
- Park, H., Kim, H. S., & Park, H. W. (2021). A scientometric study of digital literacy, ICT literacy, information literacy, and media literacy. *Journal of Data and Information Science*, 6(2), 116-138.
- Persson, O., Danell, R., & Schneider, J. W. (2009). How to use Bibexcel for various types of bibliometric analysis. In F. Åström, R. Danell, B. Larsen, & J. W. Schneider (Eds.), *Celebrating Scholarly Communication Studies: A Festschrift for Olle Persson at his 60th Birthday* (05-S), 9-24). International

- Society for Scientometrics and Informetrics. <http://www.issi-society.info/ollepersson60/ollepersson60.pdf>
- Shekhar, S. K. (2024). Brand and addiction: A network analysis of scientific literature. *Australasian Psychiatry*, 32(3), 252-256.
- Shollapur, M. R., Hulagabali, S. C., & Kolle, S. R. (2023). Global research on financial literacy: A bibliometric analysis. *DESIDOC Journal of Library and Information Technology*, 43(3), 157-163.
- Tan, H. S., Syidda, & Zhang, M. W. (2024). Mapping the landscape of telemedicine and technology in behavioral addiction treatment: A bibliometric review. *Proceedings of Singapore Healthcare*, 33, 1-8.
- United Nations Office on Drugs and Crime-UNODC. (2022). World Drug Report. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/WDR_2024/WDR24_Key_findings_and_conclusions.pdf
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2009). How to normalize cooccurrence data? An analysis of some well-known similarity measures. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60(8), 1635-1651.
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Wong, B. Y., Yeo, K. J., & Lee, S. H. (2024). Bibliometric analysis of smartphone addiction literature. *Sage Open*, 14(3), 21582440241271286.
- Zurián, J. C. V., Cañigral, F. J. B., Cogollos, L. C., & Alexandre-Benavent, R. (2021). The most 100 cited papers in addiction research on cannabis, heroin, cocaine and psychostimulants. A bibliometric cross-sectional analysis. *Drug and Alcohol Dependence*, 221, 108616.